

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на

проф. д-р Емил Трайчев Стоянов

на тема: *Тълкуването на старозаветните текстове в Новия Завет*

за присъждане на научната степен *Доктор на науките*

в професионално направление *2.4. Религия и теология*

по научната специалност *Библеистика – Нов Завет*

Рецензент: проф. д-р Валентин Канавров

Дисертацията е в обем от 259 стр., вкл. библиография. Чистият текст е 190 стр. Библиографията съдържа 1139 източника на български, руски, английски, немски, френски и гръцки език. Тя е внушителна като обем, релевантна на съдържанието на дисертацията и напълно достатъчна в изворово, херменевтично, екзегетично, интерпретативно и информационно отношение. Дисертацията е придружена от автореферат и съпътстващи документи. Авторефератът в обем от 29 стр. стриктно следва структурата на дисертацията и напълно възпроизвежда нейното съдържание. В автореферата коректно са отразени основните приноси моменти на дисертацията и публикациите по нейната тематика. Съпътстващите документи са пълни според изискванията на закона и другите нормативни документи, които уреждат процедурата.

Дисертацията има приносен характер, най-общо, в пет пункта: първо, в стриктното разграничаване (и последователно херменевтизиране) на христологията на Въплъщението от емпирично-историческата иисусология и разположената във времето литературна и устна повествователност относно силата и проявата на закона. Този принос е тенденциозен в най-дълбокия положителен смисъл на думата не толкова според правилото, че преди да

обединим трябва да разграничим, вкл. чрез лексика, опит или конкретно минало, колкото преди всичко според същността на единството на Свещ. Писание на Стария и Новия завет и неговата екзегетика като боговдъхновеност, духовни хоризонти и пътеки и като непрекъснато откъм боговкоренеността слово. На второ място, това, както го нарича проф. Трайчев, месианско-христологично измерение (вероятно по-добре месианско-христологична пътека) отваря пространство за вписване на дисертационното съчинение в онзи огромен поток човешки усилия в богопознанието и богословието като жив елемент на църковния живот. В случая преплитането на богословски, философски и лингвистични принципи, анализи и екзегези означава не абстрактно (чети: ограничено, отвлечено, съдържащо недоимък и пр.) разсъждаване върху отделни библейски текстове, а едно живо по месианско-христоцентричната пътека църковно богословие. Трето (и във връзка с горното), дисертацията черпи ресурс, теоретизира и потвърждава органичната връзка между Църквата като тяло Христово и единството на библейското слово на двата библейски Завета чрез принципиране на христологичността. Четвърто, дисертацията е първото в България през последните стотина години системно и конкретно насочено изследване към тълкуване на старозаветните текстове в Новия Завет (третомникът на проф. Н. Глобоковски *Благовестие святаго апостола Павла по его произхождению и существу* излиза през 1905-1912 г.). Пето, дисертацията е част, но също и проект към една цялостна и монолитна наука по Нови Завет.

Концептуален фокус на дисертацията е христоцентричността при тълкуването на старозаветните текстове в Новия Завет, т.е. не като оправдание от и според закона, не откъм и според буквата, а откъм и според личността, делото и учението на Христос. Т.е. Старият завет е своеобразно „обвързващо Евангелие за Църквата” (с. 184), „писмено уверение за божественото месианско обещание” (с. 180), историческа, всъщност историческопророческа перспектива и исторически характер на божественото откровение (с. 183). Ето защо Свещ. Писание на двата библейски Завета се съхранява от Църквата в историческо и същностно единство (с. 183), което има христоцентричен характер. Това

историческо и същностно единство е свидетелство за боговдъхновеността на Свещ. Писание (2 Тим. 3:16), която обаче се фунда на емпиричноисторически, не според по-предното и по-ранното, не като устно предание или литературно повествование, а христоцентрично.

Същинският текст на дисертацията е структуриран в предговор, увод, две, разделени на параграфи части и заключение. В предговора и увода дисертантът представя целите и задачите на своето изследване, както и основните принципи на своята теоретизация. Ключовият момент е, че „познаването на новозаветното тълкувателно предание [...] отвежда непосредствено до корените на църковното богословие” (с. 7). Проф. Трайчев изхожда от видимия континуитет и дисконтинуитет между двата библейски Завета (с. 10), от общото и различното между Бог-Творец и Бог-Отец, между обещанието и изпълнението. Той прави кратка историческа ретроспекция на някои основни възгледи за новозаветното тълкуване на старозаветните текстове в древната Църква, Средновековието, Реформацията (Лутер, Калвин, Еразъм) и най-ново време. Изяснява някои основополагащи методи за изследване като типологичния, алегоричния, символния, историческия, филологическия, философския и др. Защишава становището, че трудността на хринологията на Новия завет, респ. на христоцентричното осмисляне на старозаветните послания в Новия завет е преди всичко методологическа. Оттук дисертантът извежда на преден план месианско-хринологичното разбиране на старозаветните текстове като метод, който не само е родствен типологично на всички останали теоретични методи, но освен това изисква Божие откровение и „постоянно и отговорно актуализиране” (с. 23).

В първата част *Тълкувателното предание през епохата на Новия Завет* се разглежда своеобразната предистория на тълкувателското изкуство в непосредствено предходния и съвременния на Новия Завет свят. Прави се религиозна, културна, политическа и социална реконструкция на римската, гръцката и юдейската цивилизации, които оказват съществено влияние върху появата, възприемането, тълкуването и разпространението на Новозаветните

благовестия и послания, респ. върху самите техни тълкувателски основания по отношение на старозаветните текстове. Целта е да се очертае историко-културният контекст, който вкл. в религиозен ракурс прави възможно разбирането на христологията като историзиране на свръх и над историчния, като овременяване на свръх и отвъд времевия, като трансцендентализиране във видимия свят на трансцендентния. Очевидно историко-културният и религиозният контексти не могат да породят една подобна парадигмална промяна, която е своеобразна религиозна революция – имам предвид дисконтинуитета между смисловостта на старозаветните и новозаветните текстове, - но все пак могат да я овъзможостят. Доколкото съм рецензирал основното съчинение за професурата на колежата Трайчев, монографията *История на епохата на Новия Завет* (2012, 382 стр.), мога още веднъж да подчертая неговите великолепни познания в дълбочина и детайли на тази пространна проблематика. Сега в дисертацията тези познания работят като контекстуален хоризонт за открояване на тезата, че „църковното тълкувателно предание представлява [...] нещо по същество ново, а не просто синтез между двете древни предания на юдейския и елинистичния свят” (с. 81). Дисертантът отстоява постановката, че през епохата на Новия Завет юдаизмът все още не е развил единна тълкувателна теория за разбиране и тълкуване на Стария Завет и че, от друга страна, елинистичната философия предлага добре, вкл. методологически разработени херменевтична постановъчност и херменевтичен инструментариум. Ала христологията търси „собствено самосъзнание спрямо двата древни свята, юдейския и елинистичния” (с. 81).

Втората част на дисертацията *Тълкуването на Стария Завет в Новия Завет и последвалото го тълкуване в древната Църква* носи основния теоретичен заряд на дисертацията. В тази част се анализират новозаветните тълкувателски принципи и съответно кардинално новото тълкуване на старозаветните текстове в древната Църква. Проф. Трайчев насочва своя изследователски интерес към съответните новозаветни книги, които прокарват месианско-христологичното тълкуване на Стария Завет и които, по-късно, по

същински начин изграждат христоцентричната екзегетика. Това са четирите евангелия, посланията на св.ап. Павел и Съборните послания (най-вече двете послания на св.ап. Петър). Заявката е за осмисляне на тълкувателските постановки отвъд легалистичните и филетични юдейски тълкувания по посока на кристализирането на един съвършено нов и принципно различен тълкувателски център, а именно „органичната връзка на свидетелството на Новия Завет с личността и делото на Богочовека”: „Старият Завет вече не може да се тълкува извън връзката с новото лично откровение на Исус Христос” (с. 83-84). Това е новият тълкувателски завет, който освобождава човека от безкрайните норми и правила в замяна на пълнотата на Божия живот и благодат – „И от Неговата пълнота всички ние приехме и благодат въз благодат; защото Законът бе даден чрез Мойсея, а благодатта и истината произлезе чрез Исуса Христа” (Йоан 1:16, 17). Дисертантът няма амбицията да проследи всички новозаветни текстове, които прокарват христоцентризма в екзегетическо отношение, нито пък се впуска в безкрайни анализи на безспорни и спорни тълкувания, а си поставя задачата да открие новозаветния христологичен тълкувателски център и на тази основа да експлицира преосмислянето на Стария Завет в Новия Завет. Той последователно разглежда отношението на Христос към Стария Завет, Евангелието на Исус Христос и „новите условия” на вникване в тълкуването му, отношението на св.ап. Павел към Стария Завет (по-конкретно темите: законът – „възпитател” и „завършек” в Исус Христос; новата тълкувателна диалектика и тълкуването на Стария завет в Посланието до евреите) и развитието на тълкуването на старозаветните текстове в следващото църковно тълкувателно предание. Без да се спирам подробно на всички параграфи, искам непременно да отбележа открояването на новия закон Божи, схващан като „благодат и свобода, любов и вяра, милост и жертва” (с. 102) и новата тълкувателска диалектика на св.ап. Павел („Защото буквата убива, а духът животвори”, 2 Кор. 3:6), която се заключава в елиминиране на буквалното тълкуване – „св.ап. Павел излага различаването между буквата и духа, за разлика от равинското тълкуване на свещените текстове, и този

повратен принцип трасира главната посока и път на тълкуването на Свещ. Писание в Църквата за следващите векове и представлява траен принос на св. отци и учители на Църквата в делото на библейското духовно тълкуване (с. 140). Оттук дисертантът обособява типологичния тълкувателен метод на св.ап. Павел, в който са обособени четири вида типологично тълкуване: нравствено, символично, антитетично и алегорично. Тази методологична база се фундаментализира от три основни принципа: „историческата връзка между типологически сравняваните събития, пророческото измерение на историята на Стария Завет и [...] надвишаването на древните предобрази и интегрирането им вътре в Новия Завет (с. 143 сл.). Заключение е, че типологията на св.ап. Павел не е равнозначна на обикновена тълкувателска фигура като напр. алегорията, а е парадигмално ново тълкуване на откровението и историята на Стария Завет в светлината на личността и делото на Христос.

Самооценката на приносните моменти в дисертацията е коректна. Те са групирани в 9 пункта (пункт 4 е подразделен). Вероятно е възможно да отпадне пункт 8, пункт 1 и 2 да се обединят, но пък да се конкретизират (разгърнат) пункт 6 и 7. Все пак дисертантът е в правото си сам да организира и подрежда своите теоретични резултати. Към приносните моменти могат да се добавят и множество ценни констатации и обобщения, имащи конкретен фактически, исторически и тълкувателски характер.

Проислеността на проблематиката в дисертацията личи от заявката за работа по една цялостна и монолитна наука по Нови Завет. Искрено пожелавам успех на проф. Трайчев в това направление.

Проф. Трайчев представя списък на своите публикации по дисертационния труд. Той съдържа 14 заглавия, като 10 студии и статии са на кирилица и 4 студии и статии на латиница. Освен това проф. Трайчев има 5 участия с доклади на международни и национални теоретични конференции и участие в 3 научноизследователски проекта, свързани с тематиката на дисертацията.

Нямам принципни несъгласия с постановките на дисертацията.

Нямам съвместни публикации с докторанта.

Заключение: като имам предвид приносните научни резултати на дисертацията, мащабността и обхвата на разглежданата духовна и специфично теоретична проблематика, нуждата от едно задълбочено и цялостно изследване на тълкуването на старозаветните текстове в Новия Завет и подчертаната релевантност на текста за университетски четения по различни богословски дисциплини, убедено и категорично предлагам на уважаемите колеги от научното жури по защитата на дисертацията на **Емил Трайчев Стоянов** на тема: *Тълкуването на старозаветните текстове в Новия Завет* да я гласуват за успешно защитена и му присъдят научната степен **Доктор на науките** по научната специалност *Библеистика – Нов Завет*.

София, 10. 01. 2012 г.

Св. Григорий, еп. Нисийски

.....
(проф. дфн В. Канавров)